

FILOZOFIA NA PÔDE VEDECKEJ SYNTÉZY (K 70. VÝROČIU ZALOŽENIA)

VLADIMÍR BAKOŠ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

BAKOŠ, J.: Philosophical Production of the *Association for Scientific Synthesis*:
(Towards the 70th Anniversary of Its Foundation)
FILOZOFIA 62, 2007, No 10, p. 853

The Association for Scientific Synthesis (1937 – 1940, 1945 – 1950) gathered a group of Slovak intellectuals, who tried to introduce modern scientific attitudes and structural methods into Slovak culture. In their systematic effort for a coordinated and convergent scientific research, for an exact scientific language and methods they were inspired by logical empiricism of Wiener Kreis, Czech Structuralism and Russian „formal“ school. Much of their attention was paid to such problems as the philosophy and methodology of science, concept of empirical knowledge, questions of logical syntax and semantics, scientific verification, problems of causality and rational induction as well as to the question of the development of personality. They presented the problems of art and literature from a structuralist point of view. When comparing the poetic language with the scientific language and its function they saw the former as a specific kind of sign. In the post-war period they confronted their noetic attitudes with philosophical intuitivism and tried to bring together their scientific meta-theory and marxism.

Keywords: Logical positivism – Structuralism – Scientific synthesis – Interdisciplinarity

Motto:

„Rozbiehavosť vedeckých snáh, ktorá robí problematicou neraz užitočnosť vedy vôbec a plodí rozličné iracionálne tendencie vo vedeckom myšlení, dá sa odstrániť vybudovaním spoločných teoretických základov nielen v rámci jednej vednej disciplíny, lež aj v celej oblasti vedy.“

Mikuláš Bakoš, 1944

Spolok pre vedeckú syntézu, založený 23. júla 1937 (jeho prvá členská schôdzka sa konala 10. novembra 1937 v Bratislave), združoval mladých vedcov, ktorí čerpali podnety zo súdobej svetovej vedy a snažili sa zapojiť vývin slovenského myšlenia do širšieho európskeho kontextu. Inšpirovali sa najmodernejšími myšlienkovými a umeleckými prúdmi a uvedomele opúšťali tradičné postupy vo vede i v umení. Vedecká syntéza združovala predstaviteľov viacerých disciplín. Boli to v oblasti filozofie Igor Hrušovský, v literárnej vede a estetike Mikuláš Bakoš, Michal Považan, Klement Šimončič, v jazykovede Eugen Paulíny, Ľudovít Novák, Jozef Ružička, v národopise Andrej Melicherčík, v umenovede Jaroslav Dubnický. Na jej činnosti sa významne podieľali aj vedci iných národností, napríklad Peter Bogatyrev, J. M. Kořínek a ďalší.

SPOLOK PRE VEDECKÚ SYNTÉZU V BRATISLAVE
VEREIN FÜR WISSENSCHAFTL SYNTHESE IN BRATISLAVA
TUDOMÁNYOS SZINTÉZIS EGYESÜLETÉ BRATISLAVA

POZVÁNKA

na členskú schôdzku - valné súrovo - seminár Spolku pre vedeckú syntézu
v Bratislave, ktorá (é) sa koná dňa 10. 11. 1937

večer o 20. hodine v miestnosti Obchodného Gremia Goeteho č. 5.-

Prednáša: Dr. Hrušovský a Dr. Peéry - Klement Simončič
na téma: Ideové smernice spolku, Problémy lit. vedy.-

Po prednáške diskusia.

SPOLOK PRE VEDECKÚ SYNTÉZU
V BRATISLAVE

Aktivity prvej etapy. Predstavitelia filozofie, literárnej vedy, estetiky, umenovedy, jazykovedy, národopisu, psychológie mali možnosť kolektívne si ujasňovať teoretické základy modernej vedy v bezprostrednom kontakte s konkrétnym materiálom jednotlivých vied. Príslušníci tohto spolku sa stretávali na pravidelných (piatkových) schôdzkach spojených s prednáškami a diskusiami. Činnosť sa rozčlenila do niekoľkých sekcií. Schôdzky filozofickej sekcie a diskusie z teoreticko-metodologickej oblasti boli spoločné pre všetky zastúpené vedné odbory. Popri tejto teoreticko-vednej sekcií sa rozvíjala činnosť v lingvistickej, literárno-estetickej a etnografickej sekcií. Osobitne významná je ich časopisecká a knižná publikáčná činnosť (teoretické state publikovali aj v nadrealistických zborníkoch). Od novembra roku 1937 do konca januára roku 1940 odznelo na pôde tohto združenia 43 prednášok s diskusiami (ich chronologický prehľad pozri in: ([3], 245 a n.)). Spolkové stanovy oficiálne úrady neschválili a činnosť Vedeckej syntézy označili za nepovolenú. Po tomto faktickom zákaze pokračovali členovia VS v činnosti ďalšími formami, napr. prednáškovou aktivitou na pôde Slovenskej jazykovednej spoločnosti založenej Ľudovítom Novákom (pozri [3], 230 – 231).

Scientistická iniciatíva. Mladí slovenskí intelektuáli, ktorí sa združili vo Vedeckej syntéze, sa sústredili na inováciu metodologickej aparátu spoločenských vied v intenciách súčasnej svetovej vedy a skúmali, nakoľko sú nové metodologicke postupy aplikovateľné v jednotlivých oblastiach vedeckého poznania. Zaujímali sa o možnosti univer-

zálnosti metód a jazyka vedy, syntaktického a významového zexaktnenia vedeckej terminológie. Inšpiračným združením im boli najmä obdobné snahy súvekého scientizmu rozvinuté na pôde Viedenského krúžku a v ďalších vedeckých združeniach tejto orientácie. Hnutie logického empirizmu podľa Hrušovského bolo obrátené „tak proti vulgárному empirizmu, ako aj proti každému racionalizmu“, išlo o „jednotný antiracionalistický prúd“, t. j. o protišpekulatívny smer myslenia ([18], 16). Scientisti si uvedomovali problémy a možnosti ďalšieho rozvoja slovenskej vedy. Chceli však aktívne vstúpiť do tohto zložitého vývinového procesu vlastnými teoretickými iniciatívami.

Už vo svojom prvom manifestačnom prehlásení vytýčili svoj ideový a teoretický program novej orientácie a náplň vedeckej práce. „Takmer vo všetkých vedných oblastiach prejavuje sa zvýšená potreba kolektívnej spolupráce, unifikácie princípov a zjednoteného postupu v skúmaní,“ deklarovali ([28], 311). Uvedomili si „potrebu a konkrétné možnosti kolektívneho rozpracovávania problémov vedy – nielen potrebu ujasňovania základných princípov jednotlivých vied a konkrétneho skúmania, ale i spolupráce a súčinnosti vied. Dnes už môžeme a i chceme ťažiť z novoorientovaného vedeckého skúmania – novej filozofie, psychológie, sociológie, estetiky, lingvistiky, literárnej vedy, etnografie, historiografie, atď. – ktoré skrývajú netušené možnosti pre rozvoj a vedecké fundovanie vznikajúcej slovenskej vedy“ ([28], 312). Išlo im o zexaktnenie vedeckej práce, o jej terminologické a metodologicke precizovanie, o rozvíjanie nových podnetov a o kritiku prekonaného spôsobu, metód a princípov vedeckej práce; odmietli aj sklon k „originálničeniu“ vo vede ako nekritický, nečasový a vedecky „riskantný“. Deklarovali nezávislosť vedeckej práce od mimovedeckých momentov a súčin. Chceli prispieť k posilneniu predpokladov pre ďalší rozvoj mladej slovenskej vedy, ktorá bola ešte v tomto období vo viacerých oblastiach v začiatocnej etape rozvoja. „Uvedomujeme si, že z hľadiska vedeckého skúmania Slovensko po mnogých stránkach predstavuje oblasť doteraz temer nedotknutú,“ písali ([28], 312).

Popredná úloha, najmä v teoreticko-programovej oblasti, pripadla literárному vedovi Mikulášovi Bakošovi, kritikovi Michalovi Považanovi a filozofovi Igorovi Hrušovskému. Na prvej členskej schôdzke Vedeckej syntézy (10. XI. 1937) vystúpili s náčrtom programu tohto vedeckého združenia, ktoré chcelo nadviazať „na svetové obrodné snahy vo vedeckej metodológii“ ([14], 12).

Hrušovský sa usiloval teoreticko-metodologicky zdôvodniť program zjednotenej vedy. Predpokladom a problémom koordinovanej spolupráce vied venoval pozornosť vo viacerých štúdiách. Program združenia mal vychádzať z modernej empirickej filozofie; nie z aprioristického racionalizmu, ktorý nerešpektoval špecifickosť empirického materiálu, ani z plochého, „vulgárneho empirizmu“, ktorý absolutizoval skúsenosť, ale z „racionalného empirizmu“. Teoretické základy tejto iniciatívy objasňoval vo viacerých štúdiách na stránkach *Prúdov a Slovenských smerov*, ako aj vo svojich monografiách ([11]; [12]; [13]).

V práci *Vývin vedeckého myslenia* (Trnava 1942) Hrušovský poukazoval na to, že predpokladom koordinácie a konvergencie vied je predovšetkým analýza metodologických podmienok vedy. Nazdával sa, že má ísť o výskum syntaktiky, t. j. výrazového aparátu a kritérií logickej správnosti vedeckých výrokov, ako aj sémantiky, t. j. kritérií priradenia teoretických výrokov (resp. štruktúr) k ich empirickému materiálu. Tu je znateľná inšpirácia teoreticko-metodologickými postulátmi Viedenského krúžku. Na pôde moder-

ného vedeckého empirizmu sa podľa neho dovršil zápas dvoch základných prúdov myslenia – racionalizmu a empirizmu, a to ich zmierením. Adekvátnie vyjadrenie dialektickej syntézy racionálnej a empirickej zložky poznania, t. j. akési vyrovnanie tradičnej dichotómie racionalizmu a empirizmu, videl v jednote logickej syntaktiky a sémantiky. Logicáká syntax a vedecká sémantika predstavujú všeobecnú metodológiu, resp. teóriu vedy. Vychádzal tu najmä z teoreticko-metodologických analýz rakúskeho teoretika a metodológova vedy Rudolfa Carnapa, ktorého „metalogike“, resp. chápaniu logickej syntaktiky, sémantiky, problému verifikácie a otázke metafyzických pseudoviet, venoval osobitnú štúdiu; kriticky pritom glosoval Carnapovu „uprílišnenú agnostickú rezervu, keď často príliš radikálne označuje za metafyzické i také problémy, ktoré sú vedecky diskutovateľné“ ([13], 295).

Scientistické úsilie o vedeckú koordináciu podľa Hrušovského nesledovalo cieľ dosiahnuť absolútну „racionalistickú istotu“, ale koordináciu vývinu jednotlivých vedeckých oblastí, a teda aj ekonomicosť vedeckého procesu. Túto konvergenciu mala zaručovať aj „jednotná duchovná superštruktúra ako produkt vývinu spoločnosti a pozitívneho poznania“ ([19], 42). Zdôvodňoval oprávnenosť syntetických snáh vo vede, keďže veda aj v duchovedných oblastiach „dovŕsuje už pionierske roky hľadania svojej metódy a budovania základov svojich teoretických štruktúr“ ([19], 44).

Teória vedy. Činnosť Vedeckej syntézy sa v teoreticko-vednej sekcii sústredovala na teoreticko-metodologickú problematiku. Hrušovský venoval svoju prvú prednášku na pôde tohto vedeckého spolku (21. IV. 1938) problematike *logickej syntaxe*. Podľa neho moderná noetika rozlišuje vzťahy, ktoré majú formálne, syntaktické vlastnosti (v „najčistejšej“ podobe sú to relácie matematiky a formálnej logiky), a vzťahy, ktoré majú empirické vlastnosti, empirický význam a obsah (empirické výroky). Predmetom vedeckého poznania je logické skúmanie formálneho, výrazového aparátu vedy, ako aj samotný empirický materiál.

Aj filozofia si musí nárokovat na status exaktnej vedy. Ak má podľa Hrušovského filozofické poznanie vyhovieť požiadavke vedeckosti, tak „je alebo systémom empirických výrokov alebo sústavou rýdzo logických vzťahov“ ([18], 21). Akcentoval scientistické a redukcionistické chápanie filozofie. Filozofia ako vedecká disciplína je exaktným formálno-logickým rozborom vedeckého poznania, logickou analýzou viet, teórií a metód vedy. Filozofia v takomto chápani je identická s teóriou (logikou) vedy. Treba však podotknúť, že Hrušovský sa s takýmto logickopozitivistickým redukcionizmom celkom neuspokojoval a jeho chápanie kompetencií vedeckej filozofie bolo širšie. Jeho otvorenosť vo vzťahu k otázkam tradičnej filozofie a k jej dejinám sa prejavila už začiatkom 40. rokov, keď tematizoval problematiku vývinu vedeckého myslenia na konkrétnom historicokofilozofickom materiáli (a to v štúdiách i v osobitnej monografii; pozri [19]).

Z hľadiska rozlíšenia rozsahu vedeckého poznania na úroveň logickú a empirickú Hrušovský konštatoval, že formálnologická analýza si všíma predovšetkým syntaktickú štruktúru jazyka vedy. Logiku chápal ako nástroj, ktorým sa organizuje percipovaný empirický materiál a ktorým sa porovnávajú a kontrolujú poznatky. Logika má v jeho chápani formálnologický, analytický, tautologický a deduktívny charakter. Formálnologické vzťahy nevypovedajú o empirickej skutočnosti, neprinášajú nové skúsenostné poznatky.

Problémom *syntaxe a sémantiky vedeckého jazyka* venoval nasledujúcu prednášku

(7. XII. 1938), v ktorej sa zameral na problematiku analytických a syntetických (empirických) viet; uviedol, že tú istú vettú formu možno z hľadiska jej logickej koherencie chápať ako definíciu a z hľadiska informácie o reálnom svete aj ako empirický výrok ([18], 14). Zaoberal sa tiež úlohou logiky pravdepodobnosti pri verifikácii výrokov. Túto problematiku rozoberal v prednáške *o problémoch vedeckej verifikácie* (5. V. 1939), kde uviedol kritériá formálnej správnosti výrokov, zaoberal sa analýzou ich syntaktickej štruktúry, ale vyložil aj kritériá empirickej platnosti vedeckých výrokov a ďalšie otázky sémantiky, resp. vlastnej empirickej verifikácie. Sémantika sa podľa neho zaoberá vzťahom jazykových výrazov a reálnych objektov, resp. predpokladmi adekvátnosti vedeckých viet a pojmov vo vzťahu k faktickému materiálu. Redukčné premeny výrokov na konkrétnu rovinu vlastnej špeciálnej sémantiky, ktorá sa zaoberá otázkami priamej verifikácie deskriptívnych výrazov, skúma všeobecná sémantika; ide o zložité techniky, a najmä o „redukčné premeny výrokov na vety najkonkrétnejšej inštancie, ktoré sú najbezpečnejšie overovateľné“, pričom treba mať na zreteli „celý súbor výrokov, do ktorých skúmaná veta zapaďa“ ([14], 12 – 13). Bol verný novopozitivistickému stanovisku, keďže sémantickú verifikáciu vedeckých výrokov chápal ako proces redukcie na rovinu najkonkrétnejších výrokov, avšak nezabúdal zdôrazniť, že sémantická (empirická) platnosť výrazov závisí „od samotného faktového materiálu a od jeho reálnych vlastností“ ([18], 41). Vedecké výroky teda musíme skúmať nielen z aspektu ich formálno-syntaktickej správnosti, ale treba ich aj sémanticky verifikovať. Každý vedecký poznatok možno zaradiť do platnej vedeckej sústavy až po jeho mnohostrannej syntaktickej a sémantickej verifikácii.

Kým syntaktická platnosť výrokov môže byť apodiktická, sémantická je vždy iba hypotetická. Hrušovský poukazoval na to, že sémantická verifikácia nemôže byť úplná a vyčerpávajúca, keďže aj najelementárnejšie výroky obsahujú empirické pojmy, ktoré nikdy nemôžeme úplne sémanticky verifikovať. Nemožno docieliť „vyčerpávajúceho testu“, lebo „výroky, ktoré by vyžadovala jeho verifikácia, by potrebovali samotné ďalšie overenie atď. in infinitum“ ([16], 29). Tu by išlo o „totálnu verifikáciu“, avšak podľa Hrušovského vo vedeckej práci postačuje istý ohraničený počet testov, ktorými overíme platnosť daného výroku. Bol proti absolutizácii platnosti elementárnych výrokov; hoci sú primárny činitelom sémantickej verifikácie, „nevyhnutne nesú pečať pravdepodobnosti“ ([16], 29). Treba ich kontrolovať a koordinovať v rámci danej vedeckej sústavy (pripúšťať, že aj elementárne výroky možno modifikovať). „Vzájomnou kontrolou koordinovaných výrokov máme vždy možnosť vylúčiť prípadné klamy pozorovania, ako aj chybne indukované obecnejšie tézy“ ([16], 29). Nové poznatky a dokonalejšie techniky verifikácie môžu otriasť bezpečnosťou aj veľmi pozitívne testovaných výrokov. Preto sa otvorene staval proti „rigoristickému empirizmu, podľa ktorého možno sémanticky verifikovať empirické výroky bezo zvyšku“ ([16], 29).

Hrušovský zdôrazňoval: „Hoci sa metodologickými rozbormi podarilo skonštruovať cenné kritériá zmyslu vedeckých výrokov, nebolo možné zhotoviť nijaké meradlá ich absolútnej istoty“ ([19], 42). Odmietať „absolutistické snahy“ vo vedeckom poznaní. Stačí, ak sa vedecké poznatky dôkladne a mnohostranne overia, kym sa začlenia do platnej vedeckej štruktúry. „Veda je nútensá, najmä v etapách silného vzostupu, prebudovať staré štruktúry na základe nových poznatkov“ ([19], 42). Adekvátne vyjadrenie sveta, resp. vlastností reálnych predmetov vedeckými pojмami nie je úplné, keďže dokonalosť teoretických a meracích nástrojov je podmienená stavom vedeckého vývinu. Avšak záko-

ny, ktoré objavuje a formuluje veda, sú zákonmi „reálneho dejstvovania“ a toto reálne dianie je, ako neustále zdôrazňoval, nejakým spôsobom kauzálnie podmienené a zákonité. Zákonitosťou a determinovanosťou reálneho diania je napokon podmienená i možnosť tvorby teoretických vzťahov, t. j. samotná vedecká práca. Tieto zákony objavuje a formuluje veda. Platnosť štatistických a kauzálnych zákonov empirickej vedy predpokladá podľa neho „objektívnu a reálnu črtu prírodného diania“ – a potvrdzuje ju aj zhoda poznatkov jednotlivých bádateľov. „Je mimo pochyby, že by sme nemohli formulovať empirické zákony, keby nebolo reálnej zákonitosti,“ zdôrazňoval ([18], 63). Bez pravidelnosti prírodného diania by sme nemohli formulovať ani vedecké prognózy. Hrušovský konštatoval, že „sama obecná skúsenosť naznačuje, že príroda je nejakým zákonitým spôsobom uniformná“ ([18], 63).

Princíp kauzality. Hrušovský stál jednoznačne na stanovisku determinizmu a odmietal indeterminizmus. Bolo mu vzdialené chápanie kauzálneho vzťahu napr. u empiriokriticista Ernsta Macha, ktorý ho chápal iba ako opis pravidelného spojenia a vzájomnej súvislosti javov. Pozitivizmus zašiel v tomto smere prídaleko, keď „zavrhol ako zbytočnosť počítať s tým, že kauzálnie výroky majú byť pokial možno výrazom objektívnej reality“ ([19], 56). Kritický realizmus stavia na princípe kauzality, „hoci uznáva hypotečnosť kauzálnych výrokov“ ([19], 56). Hrušovský nesúhlasil ani s „pozitivistickou rezervou“ niektorých zástancov kvantovej fyziky a kriticky vystupoval proti pozitivistickému indeterminizmu, a to najmä proti názoru o fyzikálnej akauzalite v samotnej prírode. Nesúhlasil ani s možnosťou indeterminizmu v oblasti mikrofyziky. V tejto oblasti nemožno zistiť kauzalitu, čo je dôsledkom nedostatočnosti poznávacích prostriedkov; a nemožno na nej stavať reálnu indeterminovanosť. Nie je tým vyvrátený ani všeobecný kauzálny princíp, stanovujúci, že „všetko reálne dejstvovanie je nejakým spôsobom determinované“ ([19], 53). Empirickú platnosť všeobecného kauzálneho princípu podopiera pravidlosť a reálna zákonitosť prírodného diania.

Najvšeobecnejší princíp teoretickej interpretácie reálneho diania videl v princípe kauzality, ktorý je podľa neho „najvyššou teoretickou inštanciou“ vedeckého vysvetľovania. Hrušovský nepripúšťal možnosť reálnej akauzality, keďže podľa neho vedecké poznatky potvrdzujú jej empirickú neplatnosť. Jednoznačne postuloval predpoklad reálnej a všeobecnej platnosti deterministického náhľadu. Nedostatočne však v tomto období diferencoval a špecifikoval pojmy kauzality a determinizmu. Preto mu aj kritický recenzent jeho prác v tých rokoch, sociológ Peter Gula, vytýkal, že prečo je determinizmus (a zákonitosť) synonymom kauzality, kým pojem determinizmu je širší než pojem kauzality ([10], 124). Hrušovský k tomu podotkol, že „iba reálna alebo kauzálna determinácia je synonymom kauzality“ ([21], 207). Gula spochybnil možnosť sémantickej verifikácie kauzálneho vzťahu z hľadiska logického empirizmu. Podľa Hrušovského priamou konštátciou nemožno verifikovať empirickú hypotézu (ako pojem kauzality), avšak možno ju indukovať z reálnych súvislostí a verifikovať deduktívnymi postupmi v danom systéme poznatkov ([21], 208).

Hrušovský pripúšťal, že všeobecný pojem kauzality, ktorý je výrazom pravidelnosti diania a prírodnej zákonitosti, má iba hypotetickú platnosť (ako napokon každý empirický výrok). Konštatoval, že empirické výroky o reálnej determinovanosti nedosahujú exaktnosť logických výpovedí, že pojmy empirickej vedy „vyjadrujú reálne dejstvovanie raz

viac, raz menej adekvátne“, zároveň však poukazoval na to, že „v preskúmaní skutočnosti postupujeme časom vždy ďalej a že vedecká skúsenosť a experiment sa diferencuje a odhaluje nám vždy adekvátniejsí obraz sveta“ ([19], 52).

Zo všeobecného výmeru kauzality vyplývajú „nižšie teoretické formy špeciálnych kauzálnych vzťahov“ ([18], 62). Špeciálne formy kauzality vyjadrujú špecifickosť jednotlivých úrovní skutočnosti. V anorganickej oblasti, ktorá má kvantitatívny charakter, platí fyzikálna kauzalita. Kauzálne podmieňované sú aj biologické javy a procesy, tie však nemožno redukovať na anorganické zákonitosti. V biotickej oblasti platí vzhľadom na autonómnosť biologického diania špecifická celostná a teleologická, resp. finalitná kauzalita. Ak sa tieto špeciálne kauzálné vzťahy spochybňujú, resp. ak sa korigujú jednotlivé formy kauzality a nahrádzajú sa novými, nie je tým otriasený samotný „obecný pojem kauzality“ mnohonásobne overený. Keď sa v priebehu vedeckého vývinu falzifikuje niektorá aplikovaná, špeciálna forma pojmu kauzality, „treba kauzálnu skúmať ďalej a pokúsiť sa ju nahradíť výrazom adekvátniejsím danému materiálu“ ([19], 65).

O tejto problematike, ktorej venoval osobitnú pozornosť v každej svojej publikovanej práci, Hrušovský prednášal aj na pôde Vedeckej syntézy. V prednáške *O probléme kauzality v súčasnej vede* (16. 1. 1940) sa zaoberal chápaním pojmu kauzality v klasickej a súčasnej vede. Pojem kauzality, ako bol formulovaný klasickou fyzikou, „zlyhal“, Hrušovský však nesúhlasil s „pozitivistickou rezervou“ súčasnej modernej fyziky v otázke platnosti kauzálneho princípu. „Ak pojem kauzality, ako ho formulovala klasická fyzika, neobstojí z hľadiska axiómov kvantovej teórie a ak nemožno nateraz formulovať nový špecifický pojem kauzality, ktorý by vyhovoval novej fyzike, to ešte neznamená, že by reálne neplatil mnohonásobne overený všeobecný výmer kauzality“ ([15], 11).

Problém racionálnej indukcie. Osobitnú pozornosť venovali na pôde Vedeckej syntézy *otázkam vedeckej indukcie*, a to na dvoch stretnutiach (27. X. a 3. XI. 1939). Diskusia v teoreticko-vednej sekcií sa sústredila na dominantný koncept *Logiky Jozefa Tvrďeho* [41], na racionálnu indukciu. Tá je podľa Tvrďeho metódou, ktorá umožňuje zjednotiť empirický a racionálny moment poznania. Racionálna indukcia osvetľuje skúsenostné fakty a zároveň v nich hľadá svoje overenie, neposkytuje iba pravdepodobnosť (ako empirická indukcia), ale v súvislosti s inými poznatkami je za účasti deduktívnej metódy jej pravdivosť „úplne zaistená“ ([41], 181). Racionálnu indukciu teda považoval za metódu tvorby a overovania hypotéz a dosahovania istých poznatkov. Diskusia na pôde VS sa sústredila práve na otázku platnosti racionálnej indukcie, t. j. na otázku, do akej miery možno jej prostredníctvom dosahovať takú istotu poznatkov (výrokov), akú majú vzťahy formálnej logiky. Účastníci tejto diskusie, ktorí sa zväčša prikláňali k modernému, súčasnému filozofickému scientizmu, ako ho rozvinul Viedenský krúžok, sa prikláňali k stanovisku, že „racionálnou indukciou možno sice dospiet k vedeckým poznatkom vysokej pravdepodobnosti, no nikdy nie k absolútnej istote“ ([15], 11).

S Tvrďeho konceptom z týchto pozícií polemizoval predovšetkým I. Hrušovský, a to aj vo svojich viacerých publikovaných prácach. Vychádzal zo zásadnej odlišnosti oblasti formálno-logických vzťahov od oblasti skúsenostných výrokov. Poukazoval na to, že hoci platnosť formálnologických vzťahov môže byť apodiktická, formálna logika poskytuje iba „orientačnú službu v empírii“, neprináša nové poznatky. Na druhej strane empirické výroky vypovedajú o reálnom svete, ale majú iba hypotetickú platnosť. Ako napísal, „to,

že verifikácia empirických výrokov nedosahuje nikdy úplnej istoty, je podmienené faktom, že v nijakom prípade nemožno pojať reálne súvislosti v ich totalite“ ([18], 56). Podľa neho „platnosť nijakého empirického výroku nemožno rozhodnúť s úplnou istotou, ale len s určitým pohyblivým stupňom pravdepodobnosti, nijaký subjektívny pocit istoty pri faktovej verifikácii nemá absolútну objektívnu hodnotu“ ([24], 59). Treba vykonáť celú sériu testov sústredených na daný predmet verifikácie, avšak aj takto dosiahnutý vysoký stupeň platnosti výroku je zásadne iba provizórny. Pre vedu, ktorá ako otvorená teoretická štruktúra podlieha vývinovým premenám, „celkom vystačí postuláti objektívnosti poznatkov“ ([24], 57).

Úloha osobnosti vo vývine. Pred policajným zastavením činnosti Vedeckej syntézy prebehla na pôde jej teoreticko-vednej sekcie diskusia k referátu I. Hrušovského *o úlohe osobnosti vo vývine* (30. 1. 1940). Účastníci poukazovali na genetickú, kultúrnu, ale i spoločenskú podmienenosť individuálnej tvorby. „Každý tvorivý prínos musí vyhovovať vývinovej logike danej kultúrnej oblasti, aby mohol byť pocítovaný ako prínos. Pritom nemalú úlohu zastáva aj celé spoločenské prostredie, ktoré danú kultúrnu oblasť určitým spôsobom determinuje a táto opäť svojím spôsobom zasahuje do tohto životného prostredia,“ uviedli v správe o činnosti Vedeckej syntézy na stránkach Smrekovho *Elánu* ([15], 11).

Podľa Hrušovského všeobecný smer spoločenského vývinu nie je závislý od individuálnej vôle, ale je podmienený „vývinom samých existenčných síl“. Ľudská tvorba v interakcii so spoločenským prostredím ovplyvňuje sociálne procesy. Akokoľvek je tak tvorivá osobnosť determinovaná stavom a tendenciami spoločenského a kultúrneho vývinu, môže späť zasahovať do spoločenského priestoru a špecificky ho utvárať. Okolnosť, že tematizoval tento problém práve v danom čase, poukazuje jednak na to, že spolu so svojimi generačnými druhmi pocíťoval silnejúci vonkajší, spoločenský tlak na vlastnú tvorivú aktivitu, jednak na to, že hľadali aj jej teoretické zdôvodnenie. Boli presvedčení o tom, že ich úsilie anticipovať vývin nielen v oblasti vedy, kultúry, ale aj v spoločnosti, a aktívne doň vstupovať bolo v súlade s immanentnou vývinovou logikou týchto oblastí.

Na rozdiel od ruských formalistov alebo neskorších parížskych štrukturalistov, u ktorých dominovali analýzy neosobných štruktúr nad subjektom, slovenskí štrukturalisti neodmietaли tematizovať problematiku indívídua a osobnosti vo vývine, resp. v dejinách. Vychádzali z poznania osobnosti ako dôležitého činiteľa vo vývinovom dianí, kedže tá nie je mimo tohto procesu, ale naopak, je nositeľom vývinu v kultúre. Vyzdvihli osobnosť ako iniciatívneho činiteľa kultúrneho vývinu. Videli tento vzťah ako komplementárny, pričom uznávali rozhodujúci význam imanentného pohybu štruktúr; ide o rozpornú dialektickú jednotu indívídua a dejinného procesu.

Podľa kritika Hrušovského, sociológa P. Gulu, tvorivý prínos a zdroj vývinu nekotví v samopohybe, dialektických napätiach, ale iba v ľudskom činiteľovi. Zdroj dynamiky kultúrneho vývinu je „vo vedomí ľudských činiteľov zažívajúcich sociálne hodnoty“ ([10], 134). Podľa štrukturalistu I. Hrušovského imanentný vývoj predpokladá iniciatívu osobnosti; tá je nositeľom, resp. priesečníkom „vonkajších vplyvov“, je obdarená vlastnou jedinečnosťou, svojzákonosťou a ako taká je aktívnym spolutvorcom vývinového procesu. Tvorivé indívídum vstupujúce do tohto procesu prispieva svojou iniciatívou k riešeniu vnútorných štrukturálnych tenzií a rozporov, dáva impulz k voľbe ponúkajú-

cich sa možnosti.

Napokon aj český štrukturalista Jan Mukařovský ktorý v 30-tych rokoch formoval svojimi bratislavskými prednáškami z estetiky a teórie jednotlivých umení zameranie svojich slovenských žiakov [31], sa v tomto období zaoberal otázkou individua ako vývinového činiteľa a v uvedenom smere rozvíjal svoje úvahy. Skúmal vzťah individua a vývojového procesu najmä vo vývine umenia, poukazoval na jeho dominantnú úlohu pri konkrétnom riešení štrukturálnych rozporov (pozri [32]; [33]).

Podnet štrukturalizmu. Zásluhou kolektívnej a koordinovanej aktivity Vedeckej syntézy sa v súdobej slovenskej vede udomácnil štrukturalizmus, ktorého podnet prenikli celé spektrum humanitných vied v našom prostredí. Tvorivo sa aplikovali vo viacerých vedných odboroch teoretické princípy imanencie, štruktúracie, súvzťažnosti systémov, znakovosti, odmietol sa čistý synchronizmus, tematizovalo sa procesuálne a dynamické chápanie štruktúry, zdôrazňovala sa axióma imantnej, vnútornej podmienenosť vývinu a pod. V literárnej vede štrukturalisti zdôraznili špecifikum literárnych javov a svojbytnosť literárneho procesu, jeho imantnosť, pričom sústredili pozornosť predovšetkým na štrukturálne analýzy estetickej výstavby diel. V lingvistike bolo základom exaktných rozborov chápanie jazyka ako nadindividuálnej znakovej štruktúry. V etnografii vyzdvihli svojbytosť folklórnych štruktúr a uplatňovali štrukturálno-funkčnú metódu. Štrukturálne podnet obohatili aj umenovedu a ďalšie disciplíny.

Štrukturalizmus, ktorý zasiahol mimoriadne inovatívne do vývinu českej a slovenskej vedy predovšetkým metodologicky a ktorý reprezentoval nový typ vedeckého myslenia, de facto znova konštituoval v základoch viaceré humanitné vedné odvetvia. Stal sa v tomto období z hľadiska progresivity určujúcemu a nosnou vedeckou školou, ktorá svojou teoreticko-metodologickou priebojnoscou založila novú tradíciu vedeckého myslenia u nás. Na pôde združenia Vedeckej syntézy sa zhodnocoval štrukturalistický výskumný model na všeobecno-teoretickej, ale aj na realizačnej, aplikačnej úrovni pri analýze špeciálnovedného materiálu. Pertraktovali sa tu nielen základné východiská, otázky teórie a metodológie, ale aj konkrétné štrukturálne rozborové v prácach jednotlivých bádateľov (bližšie pozri [37]).

Vedecký a básnický jazyk. Teoretici Vedeckej syntézy urobili predmetom vedeckého bádania aj básnický výraz, čo vyplynulo z ich úzkej spolupráce s básnickou avantgardou. Vo vzájomne plodnom stretnutí scientisticky orientovaných intelektuálov a umelcov videli oni sami prirodzený výraz pochopenia potreby užšej spolupráce pri rešpektovaní demarkácie vedy a umenia. Výsledkom ich kooperácie boli aj spoločné zborníky: *Áno a nie* (1938), *Sen a skutočnosť* (1940), *Vo dne a v noci* (1941), ktoré prinášali výsledky umeleckej tvorby, ale aj teoretické štúdie členov Vedeckej syntézy.

Nový prístup k problematike básnického jazyka ako funkčnej štruktúry priniesli už členovia Pražského lingvistického kružku (1926 – 1948), nadväzujúci na tézu ruských formalistov o osobitnej estetickej funkcii básnickej reči (tu treba upozorniť na štúdie R. Jakobsona [27]). Vo svojich programových tézach z roku 1929 zdôraznili, že básnická reč je zameraná na samo vyjadrovanie, pretože v umeleckom systéme je dominantou znak [35]. Jan Mukařovský poukázal na to, že v básnickom jazyku, v ktorom hrá dominantnú úlohu nie komunikatívna, ale estetická funkcia, je vzťah ku konkrétnej skutočnosti (tak

ako ku komunikatívnej funkcii) uvoľnený [30]. V popredí je spojenie medzi pomenovaním a okolitým kontextom; vo sfére básnického jazyka sa nekladie otázka pravdivosti ([9], 457). Cieľom básnického vyjadrenia nie je konkrétna informácia referujúca na reálnu skutočnosť, ale estetický účinok.

Básnická reč sa svojou významovou nejednoznačnosťou, ambivalentnosťou zámerne odlišuje od bežnej, hovorovej reči a je pochopiteľne odlišná od exaktnej, formalizovanej reči prírodných vied či scientificky orientovaných humanitných vied. Scientisti zdôraznili chápanie slova-pojmu ako čo najexaktnejšieho vymedzenia slúžiaceho vedeckému, logicko-analytickému uvažovaniu (cieľom bola formálna exaktnosť); na druhej strane v básnickom jazyku je popri komunikatívnej funkcii ako dominantná estetická funkcia. V tomto znakovom systéme absentuje logické spojivo medzi denotátom a referentom – dôležitejší je kontext, konotácie, prelínanie protikladných sémantických rovín. A tak slovo-znak v rozmanitých spojeniach otvára a nadobúda nové, mnohoraké, netušené významové možnosti a súvislosti. Slová a ich spojenia sa stávajú autonómou artikuláciou nejednoznačnosti sveta. Umelecký znak totiž nie je len nástrojom dorozumievania, nositeľom informácie, ale aj a najmä prostredníkom hlbšieho porozumenia skutočnosti.

Vlastnosťou umeleckého diela ako znaku je jeho potenciálna významová mnohoznačnosť. V sémantickom poli znakovnej štruktúry umeleckého diela dochádza k posunom medzi pólmi denotácie a konotácie, pričom celková významová štruktúra sa realizuje v celistvom estetickom a hodnotiacom postoji tvorca aj prijímateľa. Svoju úlohu tu hrá nielen špecializovaný (napr. básnický jazyk), ale celková jedinečná štrukturálna výstavba diela, ako aj významový kontext danej kultúry. Vo vede rôzne špecializované a formalizované jazyky vyjadrujú význam vedeckých teórií, snažiac sa o maximálnu presnosť a jednoznačnosť všetkých znakov a s nimi pevne späť významov; v umení je spojenie znakov a významov neustále problematizované. Logická jednoznačnosť významu (denotácie) je oslabovaná, vzťah umeleckého znaku k označovanému (denotátu) je nepriamy a mnohoznačný, aktualizuje sa v celej významovej štruktúre. Umenie, dá sa povedať, využíva všetky možnosti svojej sémantickej otvorenosti. Umelecké dielo, ktoré je dynamickej štruktúrou znakov a nimi nesených mnohoznačných významov, je tak výrazom i obohatením ľudskej interakcie so svetom (pozri [32]; [26]).

Hrušovského tematizácia. Problematiku vzťahu vedeckého a básnického jazyka tematizoval filozof Igor Hrušovský na stránkach nadrealistického zborníka *Sen a skutočnosť* [16], kde kládol dôraz na formálno-analytickú stránku teoretického prístupu. Tvoril, že predmetom skúmania sú formálne pravidlá vetnej stavby, podmienky logickej správnosti vedeckých viet a jazykové prejavy s nejakou logickou funkciou, a to z formálneho aspektu (neanalyzujú sa z hľadiska ich empirického významu). Samotná gramaticko-syntaktická konzistentnosť viet nie je zárukou ich logickej konzistentnosti (a teda ani ich logického zmyslu – ten možno „osvetliť“ až aplikáciou formačných i transformačných pravidiel). Skúmanie logickej koherencie a zmyslu treba doplniť skúmaním možností priameho overenia deskriptívnych výrazov. Na problémy faktového zmyslu, resp. na otázky reálneho znaku sa sústredí logická sémantika, skúmajúca význam znaku jeho priradením k faktovému designátu. „Empirická platnosť“ výrazov, ktoré sú už syntakticky schválené, závisí od samotného faktového materiálu a jeho reálnych vlastností,“ zdôrazňoval Hrušovský ([16], 28 – 29). Sémantická verifikácia, testovanie empirických pojmov

vzhladom na nemožnosť obsiahnutia reálneho sveta v jeho totalite a na objektívnu obmedzenosť a neuzatvorenosť, nezavŕšenosť poznávacieho procesu, však nemôže byť uskutočnené úplne a vyčerpávajúco. Empirické, vedecké výroky nevyhnutne nesú „pečiatku pravdepodobnosti“ a ich platnosť môže preto byť iba hypotetická.

Z hľadiska takto chápanej formálnej teórie poukazoval Hrušovský na to, že vedecký jazyk, ktorý je preverený z aspektu logicko-syntaktickej koherencie a sémantickej platnosti, tak možno viac-menej exaktne overiť (a verifikovať aj vo vzťahu k celému súboru výrokov, napr. k určitej vedeckej sústave), avšak v básnickom jazyku takejto určitosti nie. Pre básnickú reč je charakteristická istá významová mnohoznačnosť, uvoľnenosť jednotlivých významových prvkov básnického diela. „A tak, na rozdiel od vedeckého textu, ktorý javí nevyhnutne tendenciu po prísnej významovej jednoznačnosti, básnický text, aby dosiahol svojho cieľa vyvolať poetickú emóciu, smeruje po isté hranice k rozbiťiu a roztrhnutiu jednoznačnej logickej koherencie svojich významových prvkov, ktoré sa takto osamostatňujú a vytrhávajú z kontextu“ ([16], 29). Práve vďaka tomuto osamostatňovaniu, uvoľňovaniu jednotiek textu, keď ich už nie je možné jednoznačne adekvovať určitým reálnym designátom, vzniká básnický emotívne napätie medzi významovým charakterom celého textu a jeho zložkami a tým viac básnické dielo apeluje na čitateľovu obrazotvornosť, vyvoláva v ňom prud poetických predstáv. Vzhladom na túto mnohoznačnosť jednotlivých textových zložiek básnického diela je možná aj značná rozmanitosť týchto predstáv; a je to práve čitateľ, konkrétny recipient, kto dotvára (labilné) sémantické súvislosti básnických prvkov. Maximálne uvoľnenie a súčasne vzájomné napätie významových zložiek básnického textu považoval Hrušovský za typické pre nadrealistickú poéziu; správne podotkol, že spomenuté uvoľnenie básnického kontextu nemôže byť úplné, pretože by viedlo k anulovaniu estetického účinku diela ([16], 30).

Konfrontácia s intuitivizmom. Bezprostredne v povojnovom období vystúpili predstaviteľia Vedeckej syntézy znova s vlastným programom vedeckej práce, zblížovania a spolupráce vied na báze kritickej teórie a scientistickej filozofie. Zdôrazňovali vlastné postuláty kritickosti, racionality a objektivity vo vedeckom bádaní, chceli vytvoriť rozchodnú protiváhu všetkých foriem myšlienkového špekulativizmu a iracionalizmu. Nemohli preto obísť diametrálnie odlišnú paradigmatickú pozíciu, ktorú reprezentoval intuтивizmus, stále sa nástojivo hlásiaci o slovo.

Už na prvej schôdzke združenia Vedeckej syntézy po päťročnom nedobrovoľnom odmlčaní (4. mája 1945) prebehla kritická diskusia o *intuitívnom realizme*. Cieľom podujatia bolo vyrovnanie sa s intuitivizmom ako filozofickým smerom, ktorý za vojny, ale aj po oslobodení mal pretenzie hrať dôležitú úlohu v slovenskom filozofickom živote. Pokračovali tak polemiky s jeho predstaviteľmi, s ruským intuitivistom N. O. Losským a s jeho slovenským propagátorom, kresťanským filozofom Jozefom Dieškom, ktoré započali už začiatkom 40. rokov (spomeňme Dieškovu monografiu venovanú konfrontácii intuitívneho realizmu s kritickým realizmom [7]).

Intuitívny realizmus vychádzal z tézy, že poznanie má nesprostredkovany charakter, že v myslení bezprostredne, intuitívne uchopujeme predmet, ako je nám daný (malo ísť o tzv. „samosvedectvo predmetu“). Poznanie je bezprostredným nazeraním skutočnosti. Podľa jednej zo základných téz „vynazierame skutočnosť priamo v origináli tak, ako ona skutočne existuje nezávisle na našom vedomí...“, resp. že „vo vedomí je aj sám vonkajší

nam poznávaný predmet, a to tak, ako je vonku mimo nás“ ([6], 81). Kritickí realisti naproti tomu zdôrazňovali, že poznanie vonkajšieho sveta je sprostredkované, keďže predmet nám nie je daný bezprostredne (nepoznávame ho „priamo v origináli“), nemôžeme ho ani priamo, intuitívne uchopíť, ale iba prostredníctvom našich poznávacích schopností.

Išlo vlastne o spor dvoch nesúmernateľných filozofických paradigiem. V prvom prípade tvrdili intuitivisti, že naše poznanie hoci je „fragmentálne“ môže byť úplné a je neomylné (v jeho základe je predpoklad ideálnej podstaty a jednoty sveta, t. j. akýsi idealistický monizmus). V druhom prípade uznávali kritickí realisti, že poznanie je neúplné a relatívne; prostredníctvom vedecko-filozofických metód môžeme dosiahnuť len úroveň pravdepodobnosti poznania. Išlo o protichodné filozofické stanoviská, ktoré sa rozvinuli v dlhotrvajúcim spore o základných principoch poznania, a hoci v ľom prevážil tón polemických konfrontácií, je dokladom argumentačnej vyspelosti našej filozofie v polovici 20. storočia (bližšie pozri [40]).

Na uvedenej diskusnej schôdzke Vedeckej syntézy vystúpil s kritikou intuitívneho realizmu I. Hrušovský, ktorý analyzoval túto nábožensky zakotvenú filozofiu z hľadiska vlastného poňatia kritického realizmu (svoje argumenty publikoval v osobitnej brožúre [22]). Dôvodil, že poznanie vonkajších predmetov je kauzálnie sprostredkované, reálne predmety poznávame sprostredkovane pomocou pojmového aparátu a rozličných induktívnych postupov. Predmet, objekt nemôžeme poznáť v jeho „totalite“ a priamo v jeho „originálnej“ ontologickej kvalite, ale iba prostredníctvom špecifickej aktivity subjektu. Naše empirické poznatky nemôžu postihnúť realitu v jej kvalitatívnej úplnosti a podstate, ale môžu viac-menej adekvátnie, t. j. „do istého stupňa zodpovedať štruktúre reálnej skutočnosti“, nemôžu ju poňať „apodikticky bezpečne“ ([22], 8). Naše poznanie viac-menej adekvátnie zachytáva štrukturálne a funkcionálne vzťahy reality, avšak nie jej podstatu. Odmiel postuláti intuitívneho realizmu, podľa ktorého sme schopní poznáť skutočnosť priamo „v origináli“, lebo poznávacie funkcie sú špecificky odlišné od tejto ontologickej kvality. „Treba pripustiť, že pojmy empirickej vedy vyjadrujú reálne dejstvovanie raz viac, raz menej adekvátnie. Musí stačiť, že vo výskume skutočnosti postupujeme zavše vždy d'alej a d'alej a že vedecká skúsenosť a experiment sa diferencujú a odhaľujú nám vždy adekvátnejší obraz sveta“ ([22], 19).

V tomto polemickom stretnutí scientizmu a intuitivizmu išlo iba zdanivo o čisto akademický teoreticko-filozofický spor, resp. o stretnutie diametrálne odlišných noetickej koncepcii. Išlo aj o to, akým smerom sa bude uberať slovenská filozofia a veda v nasledujúcim období. Scientisticko-štrukturalisticko orientovaní filozofi a vedci odmieli antiscientistický intuitivizmus, a to nielen jeho teoreticko-poznávaciu koncepciu, ale aj jeho širšie aj mimovedecké tendencie a ašpirácie.

Spomeňme, že Dieška neustúpil pred kritickým náporom scientistov, ale naopak, pokúsil sa mu čeliť. Ak sa kritický realista Hrušovský po r. 1945 prihlásil otvorene k marxizmu a domnieval sa, že jeho vlastný noetický postoj možno zosúladíť s marxisticko-leninskou filozofiou (dialektický materializmus interpretoval ako druh kritického realizmu), Dieška chcel poukázať na údajnú nekorektnosť takéhoto úsilia. Podľa neho dialektický materializmus je zásadne nezlučiteľný s kritickým realizmom, ba diametrálne sa rozchádzajú. Lenin sa v boji proti idealizmu snažil vedecky zdôvodniť naivno-realisticke východisko, a hoci svojou nedôslednosťou viedol aj dialektický materializmus k agnosti-

cizmu a solipsizmu (proti ktorým inak bojoval), bol vďaka svojmu materialistickému monizmu „omnoho bližší intuitívemu realizmu ako realizmu kritickému,“ polemicky uvádzal Dieška ([8], 138). Kritický realizmus „carnapistickej orientovaného“ Hrušovského je podľa neho bližší jeho intelektuálnemu východisku, resp. inšpiračnému zdroju, t. j. novopozitivizmu. Preto tiež otvorene označil Hrušovského za „neuvedomelého machistu“ ([8], 152). Išlo o zrejmú snahu diskreditovať Hrušovského a spochybniť oprávnenosť jeho ambície zosúladit jeho vtedajšie filozofické stanovisko s pozíciami oficiálne nastupujúceho marxizmu.

Aktivity druhej etapy. Ako sme uviedli, už od mája roku 1945 združenie Vedeckej syntézy vyvíjalo čulú aktivitu. Cieľom kolektívnej spolupráce predstaviteľov viacerých vedeckých disciplín (a významné bolo to, že v tomto období už aj prírodných vied), bolo prispievať k rozvoju slovenskej vedy v kontakte s aktuálnym vedeckým vývinom vo svete. V centre ich pozornosti bola opäť teoreticko-metodologická problematika, konkrétnie problémy jednotlivých spoločenských i prírodných vied. Ťažisko činnosti spočívalo opäťovne v diskusných schôdzkach a prednáškach. Na zakladajúcom valnom zhromaždení spolku Vedecká syntéza, ktoré sa uskutočnilo 4. októbra 1946 v Bratislave, prišlo k jeho obnoveniu na pevnom spolkovom základe. Bol zvolený výbor, pričom jeho predsedom sa stal I. Hrušovský, podpredsedom D. Ilkovič, tajomníkom M. Bakoš, pokladníkom Š. Schwarz, zapisovateľmi J. Černáček a S. Felber [42]. Na pôde tohto vedeckého spolku sa stretávali jeho členovia s ďalšími vedeckými a kultúrnymi pracovníkmi, a aj keď neboli názorovo úplne jednotní, ich spolupráca prinášala konkrétné výsledky.

V tejto druhej etape činnosti Vedeckej syntézy, t. j. od mája roku 1945 do februára roku 1949, prebehlo na pôde tohto vedeckého spolku celkom 30 diskusných schôdzok, na ktorých odzneli prednášky a diskusie z rozličných vedeckých odborov, a to z filozofie (11), psychológie, histórie, estetiky (10), zo všeobecnej kultúrnej problematiky (3), ako aj z prírodných vied (6). Ak sa v predvojnovej období na kolektívnej vedeckej spolupráci zúčastňovali predstaviteľia filozofie, literárnej vedy, estetiky, psychológie, jazykovedy, národopisu, umenovedy, tak v povojnovom období k nim už pristúpili zástupcovia sociológie, historiografie, ale mimoriadne významné bolo, že už aj teoretickej biológie, fyziky a matematiky.

Z oblasti filozofie odzneli viaceré prednášky: I. Hrušovský prednášal o *noetike intuitívneho realizmu*, o *dialektike poznania*, o *probléme kauzality*, Stanislav Felber o *reálnom svete a jeho poznávaní*, Michal Topoľský o *základných tézach spoločenskej dynamiky*, Juraj Cíger o *probléme infinitezimálnej logiky existenčných vzťahov pravdy*, Jozef Ludvík Fischer o *kvalite, funkcií a štruktúre*, L. Bakoš o *ideovej závislosti Štúrovej filozofie*, A. Sirácky o *podstate a zmysle náboženstva*. Pracovníci z iných vedeckých disciplín tu prednášali o *výskume emocionálnej instability dotazníkovou anketou* (M. Milan), o *psychopatológii bežného myslenia* (J. Černáček), o *psychológií podvedomia* (E. Günsberger) a o *kritike pojmu nevedomia u Sigmunda Freuda* (T. Pardel), ale aj o *aktuálnych problémoch teoretickej biológie* (V. Vršanský) a *teoretickej fyziky* (D. Ilkovič), *modernej astromómie* (A. Bečvár), o *logických základoch matematiky* (Š. Schwarz). Diskutovalo sa tu o knižných publikáciách A. Mráza, S. Felbera (pozri [2]; [3]).

Vedecká syntéza prispela k pokračujúcemu procesu ideovej diferenciácie slovenskej inteligencie, k tomu, že viacerí vedci a kultúrni pracovníci si chtiac-nechtiac museli ujas-

ňovať vlastnú teoretickú a svetonázorovú pozíciu. Samotným členom Vedeckej syntézy nešlo a akúsi názorovú monolitnosť, ale o tvorivú spoluprácu, o výmenu názorov v diskusiách, o ich ujasňovanie v záujme ďalšieho rozvoja vedy a kultúry na Slovensku. Na druhej strane sa vedome v tomto období venovali možnostiam aplikácie princípov marxizmu-leninizmu vo vedeckej oblasti. Z týchto pozícií pristupovali aj ku kritickému prehodnoteniu „revízie“ doterajšej činnosti v jednotlivých vedeckých disciplínach.

Rovnakú pozornosť ako teoreticko-metodologickej problematike venovali aj ideo-vým súvislostiam vývinu slovenskej vedy a umenia, otázkam ich spoločenskej funkcie. Hned v máji r. 1945 tu prebehli aktuálne diskusie na tému *Funkcia umenia a vedy včera a dnes*. Diskutovalo sa tu o príprave *Manifestu slovenských umelcov a vedeckých pracovníkov*, ktorý sa stal významným dokumentom I. zjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov v Banskej Bystrici ([29], 134 – 136), ako aj o *reforme vysokoškolského štúdia* (P. Vajcik). Po februárovom spoločensko-politickej zvrate r. 1948 sa podieľali na príprave Manifestu socialistického humanizmu ([4], 127 a n.) a diskutovali na tému *Čo ďalej v umení?* (s úvodom M. Bakoša). Radikálna politicko-ideologická zmena si vynutila aj diskusie o *súčasnom stave slovenskej vedy a marxizme* (a osobitne o historiografii, špeciálne na tému *Slováci v revolučných rokoch 1848 – 1849* s úvodom J. Dubnického; [2]; [3]).

Sen a skutočnosť. Na I. zjazde umelcov a vedeckých pracovníkov v auguste r. 1945 v Banskej Bystrici sformuloval I. Hrušovský niektoré dôležité programové východiská a teoretické zásady obnovenej Vedeckej syntézy. Poukázal na význam spoločenských podmienok pre objektívnu a koordinovanú vedeckú prácu. „Dnešná spoločenská situácia však dáva záruku, že všeobecný teoretický a metodologický nástroj, ktorý sformovala a mnohonásobne overila pokroková kultúrnovedná avantgarda, sa bude čoraz viacej a čoraz hojnnejšie používať a zdokonaľovať. Sme svedkami, že metóda dialektického a štrukturálneho skúmania dochádza vždy väčšieho uznania a upotrebenia na celom svete“ ([29], 88 – 89). Teoretické poznatky dosiahnuté touto metódou „sú záväzné pre každého seriózneho vedeckého pracovníka, ako je tomu analogicky v prírodných vedách. Iba takto možno zaručiť objektívnosť vedeckej práce a vedeckú syntézu bez forsírovania nejakých uzavretých a hotových poznatkových sústav“ ([29], 91).

Scientisti sa domnievali, že v nových pomeroch sa vytvárajú priaznivejšie podmienky pre vedeckú prácu, a to v rámci celospoločenského plánovania a regulácie sociálno-ekonomickej procesov. Preto tu Hrušovský vyslovil očakávanie (nesporne i v mene ďalších príslušníkov tohto vedeckého združenia), že vedecká tvorba nebude v nových spoločenských podmienkach deformovaná parciálnymi záujmami, ale naopak, že „koordinovaný a konvergentný vývin jednotlivých vedeckých oblastí bude nadálej vyplývať z vnútorných podmienok vedeckého vývinu a súčasne bude účinne podporovaný celkovým spoločensko-kultúrnym prostredím, nerozrávaným takými rozpormi, akých sme boli doteraz svedkami“ ([29], 89). Očakávali, že v nových spoločenských pomeroch nebude obmedzovaná alebo hatená sloboda vedeckého bádania. „Pokroková spoločnosť nepotrebuje vedeckú tvorbu nejakou formou nátlaku dirigovať, nakoľko vedecký pokrok je najlepšie zaručený, keď sú preň prosto naporúdzti priaznivé spoločenské podmienky“ ([29], 92). Tieto očakávania, ako sa čoskoro ukázalo, neboli naplnené, ba práve naopak, aj vedecký život bol glajchšaltovaný v intenciách ideológie pofebruárového totalitného režimu.

V týchto súvislostiach nemožno nespomenúť, že Hrušovskému a ostatným scientis-tom išlo o program úzkej spolupráce jednotlivých vedeckých oblastí, o ich plodný kontakt a exaktnosť vedeckej práce. Úsilím o koordinovanú, organizovanú a plánovitú vedeckú tvorbu chceli dosiahnuť adekvátnejšie poznávanie reálneho diania. Neustále zdôrazňovali potrebu, ba nevyhnutnosť úsilia o objektívnu exaktnú vedeckosť. „Skutočná objektívna veda a filozofia vylučuje akýkoľvek dogmatizmus a akékoľvek absolútne kritériá pravdy, akékoľvek tézy o vyčerpávajúcom rozbore a poznáni realnej skutočnosti“ ([23], 5). Hoci je pravdivosť vedeckých a filozofických poznatkov iba relatívna, mieru ich objektívnosti aprobuje prax. Preto vede a jej štrukturálnej väzbe na spoločenské procesy prisudzovali vo vlastnej vizio, ba v sне o novej, racionálne a systémovo organizovanej spoločnosti mimoriadne dôležité miesto. Svoje úsilie o vedeckosť tak spojili so spoločenskou angažovanosťou v zápasoch doby, avšak práve tu sa nevyhli značným nedôslednostiam.

Domnievali sa, že aj ich konanie vyplýva z poznania a rešpektovania zákonitostí spoločensko-kultúrneho vývinu. „S kultúrno-spoločenského hľadiska napokon podmienky pravej slobody vedeckého tvorenia sú v tom, že vedec, ktorý spoznal ozaj progresívne tendencie a ženúce sily spoločenského vývinu, je s nimi solidárny a ochotne prispieva svojou odbornou prácou k celkovému spoločenskému pokroku“ ([29], 93). Objektívnosť a rozvíjanie, zdokonaľovanie vedeckého poznania (akokoľvek relatívneho) vytvára priestor slobody. „Nie nadoblačná osamotenosť, ale sociálne tvorivá funkčnosť. V tom je tiež zmysel vedeckosti filozofie,“ písal Hrušovský na stránkach *Philosophica slovaca* ([23], 6).

Viera v moc exaktnej vedy, v možnosti racionálneho uchopenia a utvárania sveta, aktívneho konania v súlade s „logikou vývinu“ splynula u nich so snom o možnosti utvorenia nového, spravodlivejšieho sociálneho poriadku. Spolupodieľali sa na formulovaní nonkonformných, až radikálnych ideí a na projekciu sociálnej utópie. Tieto ilúzie z povojnových, ba ešte pofebruárových čias poznačili ich postoje a ďalšie osudy (pozri bližšie [4], 37 – 44).

Na záver. Pri stručnej rekapitulácii významu zástoja tohto generačného zoskupenia v slovenskej kultúre a vede od polovice 30. do konca 40. rokov treba vyzdvihnuť ich vedomý rozchod s tradicionalizmom v kultúre a vo vede, ich sústavnú oponentúru proti diletantizmu a myšlienkovému eklekticizmu. Slovenskí intelektuáli združení vo Vedeckej syntéze sa programovo usilovali presadzovať princípy moderného vedeckého bádania v slovenských podmienkach. Ich zásluhou sa udržiaval kontakt s progresívnou európskou vedou a vytvárala sa určitá ideovo-teoretická protiváha tomu typu myšlenia, ktoré bolo zakotvené v diametrálne odlišnej paradigme transcendencie. Ich hľadanie netradičných prístupov a pohl'adov na skutočnosť, ich otvorenosť všetkému modernému, t. j. ich programový intelektuálny modernizmus, znamenali dôležitú etapu v presadzovaní sa modernity v slovenských podmienkach. Osobitne treba vyzdvihnuť to, že ich kolektívne úsilie o súčinnosť a spoluprácu vied predstavuje prvé programové a organizované rozvíjanie integračných tendencií a interdisciplinárnej problematiky v našej vede.

LITERATÚRA

- [1] BAKOŠ, M. – ŠIMONČIČ, K. (eds.): *ÁNO a NIE. Sborník 1938*. Bratislava: Odtlačok zo Slovenských smerov umeleckých a kritických, roč. V, 1937/1938, č. 6 – 8, s. 201 – 320.
- [2] BAKOŠ, M. (pod zn. k-k-): Pokrokové snahy v našej vede (O činnosti Vedeckej syntézy r. 1937 – 1949). In: *Kultúrny život*, roč. V, 1950, č. 4, s. 3.
- [3] BAKOŠ, M.: *Avantgarda 38. Štúdie, články, dokumenty*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1969.
- [4] BAKOŠ, V.: *Avantgardistický projekt modernity*. Bratislava: Veda 2006.
- [5] CARNAP, R.: *Problémy jazyka vedy. (Výbor praci R. Carnapa)*. Ved. red. L. Tondl a K. Berka. Praha: Svoboda 1968.
- [6] DIEŠKA, Jozef : Problém intuitivizmu v súčasnej noetike In: *Filozofický sborník MS*, roč. IV, 1943, č. 2, s. 57 – 88.
- [7] DIEŠKA, J.: *Kritický, či intuitívny realizmus? K sporu o bezprostredné poznanie skutočnosti v súčasnej noetike*. Bratislava: Slovenské nakladatelstvo 1944.
- [8] DIEŠKA, J.: Problém noetického realizmu v Leninovom diele „Materializmus a empiriokriticizmus“. In: *Filozofický sborník MS*, roč. VI – VII, 1946, č. 2 – 3, s. 101 – 153.
- [9] DOLEŽEL, L.: Pražská škola a postrukturalismus. In: *Česká literatura*, roč. 43, 1995, č. 5, s. 451 – 473.
- [10] GULA, P.: O knihe I. Hrušovského „Vývin vedeckého myslenia“. In: *Filozofický sborník MS*, roč. IV, 1943, č. 2, s. 117 – 135.
- [11] HRUŠOVSKÝ, I.: Moderná vedecká filozofia. In: *Prúdy* XXII, 1938, č. 3, s. 149 – 161.
- [12] HRUŠOVSKÝ, I.: Otto Neurath a vedecká syntéza. In: *Prúdy* XXII, 1938, č. 6, s. 383 – 388.
- [13] HRUŠOVSKÝ, I.: Rudolf Carnap a logická syntax. In: *Slovenské smery 1938*, č. 6 – 8, resp. zborník *Áno a nie*, Bratislava 1938, s. 285 – 298.
- [14] HRUŠOVSKÝ, I. – BAKOŠ, M.: Dva roky činnosti Vedeckej syntézy v Bratislave. In: *Elán*, roč. IX, 1939, č. 9 – 10, s. 12 – 13.
- [15] HRUŠOVSKÝ, I. – BAKOŠ, M.: Z činnosti Vedeckej syntézy. In: *Elán*, roč. X, 1939 – 1940, č. 6, s. 10; č. 8, s. 11.
- [16] HRUŠOVSKÝ, I.: Sémantická povaha jazyka vedeckého a básnického. In: *Sen a skutočnosť*. Bratislava: Universum 1940, s. 28 – 30.
- [17] HRUŠOVSKÝ, I.: Niektoré problémy sémantiky teoretických štruktúr. In: zborník *Vo dne a v noci*. Bratislava: Skarabeus 1941, s. 146 – 149.
- [18] HRUŠOVSKÝ, I.: *Teória vedy. Úvod do všeobecnej metodológie*. Bratislava: SUS 1941.
- [19] HRUŠOVSKÝ, I.: *Vývin vedeckého myslenia*. Trnava: Urbánek 1942.
- [20] HRUŠOVSKÝ, I. : Niektoré problémy modernej noetiky. In: *Slovenské pohľady*, roč. 59, 1943, č. 12, s. 776 – 780.
- [21] HRUŠOVSKÝ, I.: O knihe „Vývin vedeckého myslenia“. Odpoved Dr. Gulovi. In: *Filozofický sborník MS*, roč. IV, 1943, č. 3, s. 200 – 214.
- [22] HRUŠOVSKÝ, I. : *Kritika intuitívneho realizmu. Príspevok k teórii poznania*. Trnava: Urbánek a spol. 1945.
- [23] HRUŠOVSKÝ, I.: Úvod. In: *Philosophica slovaca*, roč. 1, 1946, s. 5 – 6.
- [24] HRUŠOVSKÝ, I. : *Problémy noetiky*. Trnava: Urbánek. 1948.
- [25] HRUŠOVSKÝ, I.: Živá tradícia slovenskej vedy. In: *Kultúrny život*, roč. XXII, 10. 11. 1967, č. 45, s. 12.
- [26] CHVATÍK, K.: *Strukturální estetika. Řad věcí a řád člověka*. Praha: Victoria Publishing 1994, 2. prep. vyd. Brno: Host 2001.
- [27] JAKOBSON, R. O.: *Studies in Verbal Art. Texts in Czech and Slovak*. Ann Arbor: The University of Michigan 1971.
- [28] KOLEKTÍV: Niektoré predpoklady vedeckej práce na Slovensku. In: *Slovenské smery umelecké a kritické* 1937/1938, č. 6 – 8; ([1], 310 – 312).
- [29] MRLIAN, R. (ed.): *Sborník z I. zjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov 27. a 28. augusta 1945 v Banskej Bystrici*. Bratislava: UVR a Pov. informácií 1946.
- [30] MUKAŘOVSKÝ, J.: O básnickom jazyku. In: *Vo dne a v noci*. Bratislava 1941, s. 129 – 133.

- [31] MUKAŘOVSKÝ, J.: *Básnická sémantika*. Univerzitní přednášky. Praha – Bratislava. Uspor. a k vyd. připravil M. Procházka. Praha: Karolinum 1995.
- [32] MUKAŘOVSKÝ, J.: *Studie I*. Brno: Host 2000.
- [33] MUKAŘOVSKÝ, J.: *Studie II*. Brno: Host 2001.
- [34] NOVÁK, L.: K základným otázkam štrukturálnej jazykovedy. In: *Sborník Matice slovenskej* (Martin). Jazykoveda, roč. 15, 1937, č. 1, s. 3 – 23.
- [35] O básnickom jazyku (Z téz Pražského lingvistického krúžku). In: *Slovenské pohľady*, roč. 82, 1966, č. 9, s. 13 – 16.
- [36] PAULINY, E. et al.: Štrukturalizmus za okrúhlym stolom. In: *Slovenské pohľady*, roč. 82, 1966, č. 9, s. 4 – 12.
- [37] POPOVIČ, A.: *Štrukturalizmus v slovenskej vede (1931 – 1949)*. Dejiny. Texty. Bibliografia. Martin: Matica slovenská 1970.
- [38] POVAŽAN, M. (ed.): *Sen a skutočnosť*. Sborník poézie a umenia. Bratislava: Universum 1940.
- [39] POVAŽAN, M. (ed.): *Vo dne a v noci*. Sborník poézie a umenia. Bratislava: Skarabeus a FKM 1941.
- [40] ŠULAVÍKOVÁ, B.: K sporu o vedecké princípy v slovenskej filozofii 40. rokov. In: *Filozofia*, roč. 62, 2007, č. 6, s. 497 – 506 .
- [41] TVRDÝ, J.: *Logika*. Praha: Melantrich 1937.
- [42] Zápisnica napísaná na zakladajúcim valnom zhromaždení spolku Vedecká syntéza dňa 4. 10. 1946. Osobný archív autora.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu
č. 2/7156/27.

PhDr. Vladimír Bakoš, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR